

Віктор Савенко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри нової і новітньої історії

та методики викладання історії

Тернопільського національного педагогічного

університету імені Володимира Гнатюка

УДК 340.12

Імплементация закону у правосвідомість громадянина

Більшість науковців новітньої України стверджують, що досягнення гармонії в державі та побудова демократичного і громадянського суспільства можливі лише за умови, коли рівень правосвідомості, правової культури, правослужняності, викорінення всіх проявів правового нігілізму розглядатиметься як основний пріоритет державотворення.

Для усунення прогалин у формуванні правової свідомості громадян потрібно сформуванню умови для збереження та дотримання принципів верховенства права, як основи та передумови державотворення. По цій причині аналіз закону як мотиваційного чинника формування правової свідомості не втрачає актуальності і потребує дослідження.

Дослідження проблеми формування правосвідомості громадян в умовах громадянського суспільства та місця закону у цьому процесі є актуальною проблемою філософії права, що проходить наскрізною лінією через призму усієї історії людства. Науковий доробок вчених на цю тему є достатньо потужним. Втім комплексної праці на цю тему немає. По цій

причині сучасна юриспруденція дедалі частіше звертається до філософського обґрунтування закону як механізму формування моделі поведінки особи в умовах правового соціуму та врегулювання суспільних відносин в державі. Зокрема, теоретичний контекст закону та його вплив на свідомість і світогляд людини досліджували Н. Матузов, М. Шаргородский, О. Йоффе, М. Строгович, А. Лисюткін, А. Малько; юридичну природу закону досліджували В. Нерсесянц, П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдьє, П. Рікер, М. Цвік, В. Ткаченко, О. Куціпака, С. Максимов, С. Сливка та ін.

Разом з тим проблема філософсько-правового аналізу формування юридичної природи закону як основи правової системи держави та правосвідомості громадян залишаються предметом дискусії і потребує подальшого розкриття та вдосконалення.

Формулювання мети та завдань статті – дослідити особливості формування закону як основи правової системи та шляхи його імплементації у правосвідомість громадян; проаналізувати вплив закону на формування правосвідомості громадян.

З появою у світі, людина стикається з низкою еволюційних процесів які одночасно стимулюють її прогрес та прагматичне ставлення до умов буття. В наслідок історичного розвитку, кризи, що дедалі більше поширюється в сучасному світі, та поступового розвитку моральної свідомості і рефлексії людина дедалі більше усвідомлює сукупність практичних істин, що стосуються її суспільного життя і є похідними від гранично різних або навіть в основі своїй протилежних теоретичних поглядів її подібних [1, с. 75]. У такий спосіб формується світогляд людини, в якому вона плекає свої внутрішні цінності, позиції, переконання, ідеали, вірування – узагальнені знання про світ. Що більше в людини цих знань, то ліпше вона оперує поняттями, вмє якісно, точно й лаконічно висловити свою думку з тих чи інших питань. Проте, світоглядними є не всі види знань, а лише ті, які людина вважає визначальними і які більш практично й теоретично відкривають зміст відносин між нею та навколишнім світом. Так чи інакше, розмірковуючи над проблемою впливу закону на формування правосвідомості громадянина потрібно зрозуміти, як саме відбувався процес зародження та становлення самого громадянського суспільства.

Філософська мудрість з початку її зародження проявлялася як критика традиційного укладу життя, норм і уявлень про навколишній світ, відтак плекалася на ґрунті сумніву щодо справедливості й істинності буденних, традиційно-патріархальних положень. Для етапу міфологічно-релігійної свідомості суспільного буття характерною була ставка не стільки на осмислення і цілеспрямоване вдосконалення соціальної дійсності, скільки на традицію, ритуал, усталені норми поведінки та системи цінностей, які становили основу врегулювання суспільних відносин та були, по по-своєму плідними і глибокими спробами осягнення буття.

Із загостренням кризи міфологічно-релігійної свідомості, виникає потреба відділити істинне від загальноприйнятого, справжнє від видимого, визначити нові життєві орієнтири і побудувати на цій основі новий міцний світогляд. Спроби вирішити ці завдання призвели людину до вільних, критичних роздумів про світ і її місце у ньому [2, с. 20–24]. Формування у людській свідомості картини суб'єктивного, світосприйняття, як внутрішньої соціально-психологічної ознаки духовності поступово призводить до виникнення у неї світоглядних переконань – специфічного емоційного стану, стійких психологічних установок, внутрішніх стрижнів та щирої впевненості у тому, що вона має правильні принципи (справедливі ідеї, погляди) якими може користуватися повсякчас та через які сприймає навколишній світ.

Поява перших держав спонукала пошуки способів врегулювання взаємовідносин у родових громадах (незалежно від статі, родової належності, статусу чи вікових ознак населення) та формування засад їх суспільного буття. Як наслідок, виникла необхідність у законодавчому оформленні суспільно-правових відносин та формуванні нової системи цінностей, яку можна визначити як правову цінність держави. Оскільки індивід пов'язаний з державою не безпосередньо, а через посередництво певних соціальних груп (стану, нації тощо), його цінність у державі визначалася правами тієї етносоціальної та демографічної групи, до якої він належав, і яка регламентувала міру його свободи та несвободи в соціальній системі [3, с. 98].

На сучасному етапі вплив закону на формування і світогляду і свідомості індивіда залежить від ефективності та результативності механізму правового регулювання суспільних відносин. Основним першоджерелом правової матерії у цьому сенсі виступають соціальні норми, що регулюють стосунки між людьми. Визначальною особливістю соціальної норми,

що входить в єдину синкретичну нормативну систему, виступає її невіддільність від практичної дії, вчинку, від суспільного ставлення [4, с. 53–54]. Практична реалізація соціальних норм здійснюється через норми права за допомогою яких держава в особі компетентних органів закріплює права й обов'язки окремих суб'єктів та забезпечує їх реалізацію задля розвитку правовідносин. Однак для повноцінного розвитку правовідносин самих лише норм права не достатньо, адже у нормативній сфері ми не можемо відокремити власне моральний елемент від релігійного, релігійний від правового, правовий від соціального тощо. По цій причині чинниками правового регулювання виступають також правовідносини, правова свідомість, правова культура, акти реалізації правової норми тощо.

Зауважимо також, що будь яке суспільство характеризується специфічною складністю, і має, з уваги на різноманіття соціальних відносин, учасниками яких є люди, ієрархічний характер. У ньому виокремлюються різні рівні (підсистеми), які можна розглядати як відносно самостійні системи, що містять, своєю чергою, власні підсистеми. При цьому суспільство виступає як певна цілісність, що складається із одночасно взаємопов'язаних та опосередковано існуючих частин єдиного цілого. Така взаємозалежність проявляється в здатності соціальної системи до самоорганізації, що забезпечує гармонію між усіма її складовими [5, с. 83]. Поєднання прав і законів у цьому сенсі, слід розглядати як результат тривалого й повільного вдосконалення суспільних відносин, що забезпечує процес самоорганізації. Сталість прав і законів гарантується тим, що вони стають природними для тієї чи іншої спільності людей. При цьому – право стоїть вище від будь-якого свавілля, а закон – головує над владою. За цією схемою, нове законодавство за обсягом регламентації не повинно перевищувати вже наявне [6, с. 89].

Оскільки, будь-яка правова діяльність неможлива без усвідомлення та керування суб'єктами права своїми діями, правосвідомість виявляється на всіх етапах правового регулювання і впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи [7, с. 785].

Когнітивна складова правосвідомості, представлена сукупністю правових знань, принципів, ідей, теорій, концепцій, які відбивають теоретичне (наукове) осмислення суб'єктами права правового розвитку, правових режимів, механізму та процесу правового регулювання суспільних відносин, визначають об'єктом пізнання правосвідомості чинне право в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо). По цій причині легітимність прав і законів визначається не лише їх юридичним декларуванням, а й внутрішнім сприйняттям тією чи іншою спільнотою людей. Іншими словами, правосвідомість виникає не сама по собі, а як результат процесу правової соціалізації особи – входження індивіда в правове середовище, послідовне набуття ним правових знань, залучення його до правових цінностей і культурних надбань суспільства. З огляду на це, правосвідомість можна розглядати як одну з головних функцій правового регулювання – засобом ідеологічного впливу на суспільні відносини в державі яка, з одного боку, передує праву, оскільки є виразом волі суспільства або певної його частини, а з іншого – виступає засобом його обґрунтування, функціонування, застосування і дотримання.

В сучасному світі формування правосвідомості спонукає видозміну громадянської свідомості до рівня колективного розуму. Розглядаючи еволюцію людини як процес духовного розвитку, виникнення суспільної правосвідомості можна розглядати як один з його етапів, специфіка якого (у порівнянні з іншими видами суспільної свідомості – моральної,

релігійної чи політичної) полягає у ставленні до юридичної дійсності та правової матерії.

Для підтримання позитивної динаміки зростання правосвідомості громадян необхідно створити умови для їх правової соціалізації. Зокрема, забезпечити належний рівень життя, забезпечити умови для перспективного розвитку особистості, створити прозору систему державних органів, що впроваджуватимуть раціональні форми організації життя людей (в тому числі судову систему), стимулювати і всіляко культивувати «почуття права». Останнє при цьому викликає особливий інтерес, адже ґрунтується не на зовнішніх проявах потреби у правосвідомості, а на внутрішніх, природних мотивах реалізації духовно-правової гідності особистості та її прагнення до правовій автономії. Загалом, ці почуття можна визначити як інтуїтивне відчуття людьми потреби у справедливості і природної рівноваги в суспільстві [8]. Почуття права – це почуття особи щодо природного, об'єктивно зумовленого порядку речей, процесів, станів, закономірностей існування та розвитку матеріального світу і суспільства. На цьому, наприклад, ґрунтується дія принципу права: усе, що не заборонено – те дозволено, реалізація якого передбачає спочатку виникнення у свідомості людей моделі правової ідеї, а тоді – визначення умов для налагодження правовідносин між ними. При цьому ідея не є самим почуттям. Її функція полягає лише у відображенні суб'єктивно-інтелектуального нормативного змісту і сутності правових почуттів людини в кожному окремо взятому випадку [9, с. 117].

Таким чином, впливаючи на свідомість, закон формує людину із середини та обмежує коло її дій задля утримання від протиправної поведінки. У цьому контексті цікавими видається думка Т. Рогової та А. Напрієнка про те, що розвиток права і держави відбувається під впливом безлічі об'єктивних (природних) і

суб'єктивних (тобто залежних від волі людей) факторів, причин і умов, які спонукаючи зіткнення об'єктивних чинників, суб'єктивних інтересів тощо призводить до того, що розвиток держави і права проходить не завжди у прогресивно-поступальну напямі – по прямий. Та попри це, роль держави і права залишається однаково однозначною – вони є об'єктивно потрібними чинниками, механізмами самоорганізації суспільства і засобами управління його справами, більш-менш відособленими від самого суспільства. Останнє дає підставу для дослідження взаємовідносин громадянського суспільства і держави й зумовлює потребу у виробленні механізмів впливу громадянського суспільства що прагне стати над суспільством, на державу, а також способів цивілізованого (не надто жорсткого й обтяжливого, але ефективного з погляду вирішення колізій і задоволення щораз більших потреб людей) впливу держави на суспільні відносини. Право у цьому процесі повинно відігравати не останню роль [10, с. 4–5]. Натомість в сучасній Україні зберігаються тенденції недооцінки людини, порушення її прав, свобод і гарантій. Сучасній владі бракує демократичних орієнтирів, які б допомогли з повагою ставитися до людини як одного з елементів багатовікової культури. Саме тому чимало нинішніх чиновників та високопосадовців, не відчуваючи чіткої межі між законними і протиправними діями, порушують права громадян, демонструючи при цьому відверто зневажливе ставлення до правових норм і законів та не несуть при цьому жодної відповідальності.

Основним параметром дотримання закону в державі є правова культура громадян. В Україні вона, на жаль, перебуває на низькому рівні. Більшість людей не звикли відстоювати свої права, використовуючи при цьому правові форми, що передбачають судовий захист, звернення до компетентних державних органів з

відповідними заявами та скаргами в порядку, передбаченому законом. Відтак проблематика налагодження ефективного механізму правового впливу на суспільні відносини потребує багатоаспектних підходів щодо забезпечення окремо взятих елементів цього правового явища. На нашу думку, саме правова еліта нашої держави має докласти максимум зусиль, аби реалізувати всі положення Основного закону України для створення демократичної та правової держави.

Безумовно, процес формування правових механізмів та правових систем багато в чому залежить від історичних передумови розвитку тієї чи іншої держави. Однак в будь-якому випадку, існує чимало чинників (наприклад історичний досвід суспільства, соціального оточення індивідів, власний соціальний досвід окремих індивідів і груп тощо), які в сукупності спроможні сформувавши цілісну правову систему та забезпечити її гармонійне функціонування. Сполучаючись із соціальною структурою суспільства, вони набувають різного наповнення та форм, тоді як окремо взяті правові норми та інститути мають радше емпіричну, прикладну, ніж фундаментальну, академічну значущість [11, с. 3–4].

Отже, механізм впливу закону на світогляд та правосвідомість людини

передбачає демонстрування ним (законом) вимоги і принципів природного права, які спричинені природою людини. Закріплення того, що розумілося під принципами природного права в революційних деклараціях про незалежність, права і свободи, створення писаних конституцій, кодифікації законодавства – усе це сприяє уявленню про право як першооснову суспільства. Відповідно, закон сприймається як «юридичний світогляд». Іншими словами, що більше освічених, розумних, інтелектуально розвинених особистостей у громадському суспільстві, то вищий рівень його правової культури.

Зауважмо, що високий рівень впливу закону на свідомість і світоглядну картину світу людини можливо забезпечити лише в межах правової держави з демократичними цінностями. У випадку України, для цього необхідно створити механізми оздоровлення нації, забезпечити умови для повноцінного всебічного розвитку прийдешніх поколінь. Подібні зміни не можливі без проведення різких та непопулярних реформ, прийняття законів, які б дали б шанс кожному українцю відчувати себе вільним, соціально захищеним, свідомим своїх прав та обов'язків громадянином з європейськими цінностями та ідеалами.

Список використаних джерел

1. *Маритен Ж.* Человек и государство / Ж. Маритен. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
2. *Аблеев С. Р.* История мировой философии / С. Р. Аблеев. – М. : АСТ : Астрель : 2005. – 414 с.
3. *Каган М. С.* Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: Либроком, 1997. – 206 с.
4. *Проблемы* общей теории права и государства: Учебник / Под ред. проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2004. – 832 с.
5. *Философия* : учеб. пособие / Е. М. Борисова, Н. И. Джохадзе и др. – М., 2004. – 136 с.
6. *Макаренко В. П.* Главные идеологии современности / В. П. Макаренко. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2000. – 480 с.
7. *Пінська О. С.* Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура. // *О. С. Пінська // Форум права.* – 2011. – № 1. – С. 784–788.

8. *Макушев П. В.* Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалення) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aldebaran.com.ru>

9. *Чупринський Б. О.* Метапрофесійна спільність формування правової свідомості юриста / Б. О. Чупринський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – Р. II. Соціальна філософія та філософія історії. – С. 114–118.

10. *Рогова Т. А.* Общество. Государство. Право / Т. А. Рогова, А. А. Напреенко. – Самара : Изд-во Самар. гос. ун-та, 1999. – 198 с.

11. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учеб. для юрид. вуз. / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.

12. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права / Жан-Луи Бержель [Перев. с франц.]. – М.: Nota Bene, 2000. – 576 с.

Савенко В. В. Імплементация закону у правосвідомість громадянина

У статті досліджено філософські аспекти формування юридичної природи закону як основи правової системи та його імплементатії у правосвідомість громадян; висвітлено особливості формування правосвідомості громадян в умовах громадянського суспільства; розглянуто роль закону як мотиваційного чинник формування правової свідомості громадян.

Ключові слова: закон, суспільні відносини, правова свідомість (правосвідомість), правова система, соціальне регулювання.

Савенко В. В. Имплементация закона в правосознание гражданина

В статье исследованы философские аспекты формирования юридической природы закона как основы правовой системы и его имплементации в правосознание граждан; раскрыты особенности формирования сознания граждан с точки зрения гражданского общества; определена роль закона в процессе формирования правового сознания граждан.

Ключевые слова: закон, правоотношения, правосознание, правовая система, социальное урегулирование.

Savenko V. Implementation of law in legal awareness of citizen

The philosophical aspects of the legal nature of the law as the basis of the legal system and its implementation in the legal awareness of citizens have been studied in the article; the peculiarities of formation of legal awareness of citizens in civil society have been clarified; the role of law as a motivational factor in the formation of legal awareness of citizens has been considered.

Key words: law, public relations, legal awareness, the legal system, social regulation.